SKELLEFTEBYGDEN

I FOKUS: SKELLEFTEHAMN

NR 2• 2008 • PRIS 40 SEK

Innehåll

3	Med Rönnskär som hembygd !	Rolf Granstrand
4	Från min uppväxt i Skelleftehamn	Lester Wikström
8	”Blixten” från Skelleftehamn	Christer Selin
10	Så började det …	Mona Hedlund
16	Kreuger - en olycka för Skelleftebygden ?	Rolf Granstrand
19	lokalhistoria på nätet	
20	”Tjänstemännen var en sort för sig …”	Viktor Hedberg
22	Några viktiga årtal	Nisse Edholm
23	Glimtar från idrottslivet i Ske-hamn	Nisse Edholm
24	Lokalhistoriska dagar i Skelleftehamn	
25	Företagsarkivet i Västerbotten	Gunilla Wikström
26	”Ung Skelleftepräst på villovägar !!”	Lester Wikström
32	Skorstensbygget på Rönnskär 1928	

Bilder, om ej annat anges, från Forum Museum Rönnskär.

REDAKTION:

LARS WESTERLUND, REDAKTÖR
ROLF GRANSTRAND, ANSVAR. UTG.
JOHN LINDBLAD, GRAFISK FORM
TRYCK: Skellefteå Tryckeri AB

Adress: lars.westerlund@westerlunds.com

Med Rönnskär som hembygd !

”Skelleftebygden” är här med ett nytt nummer och för andra gången i år, så är det ett industrisamhälle som står i centrum. I våras var det Bureå och nu alltså Skelleftehamn. Och det kanske inte är mer än rätt att vi i den ”lokalhistoriska branschen” nu ägnar lite mer intresse åt industrialiseringens historia och konsekvenser. Hembygdsrörelsen växte ju fram utifrån ett behov att bevara minnen och rötter tillbaks till jordbrukssamhället och dess byar, och tyngdpunkten ligger nog fortfarande ofta där; så t.ex. har det i ett samhälle som Skelleftehamn aldrig bildats någon hembygdsförening ! Men däremot finns det sen några år ett förnämligt museum i det gamla kontoret ute på Rönnskär, Forum Museum Rönnskär, med Sten-Arne Burman som primus motor. Och där har man ambitionen att inte bara skildra bolagets och arbetarnas historia utan även samhällets i vidare mening. Väl värt ett besök, om Du ännu inte varit där.
Årets lokalhistoriska dagar genomförs detta år i Skelleftehamn, och SKEFO samarbetar här med en hel rad lokala föreningar och samfund. Väl mött !

Den flitigaste skribenten i detta nummer av ”Skelleftebygden”, Lester Vikström, har också sina rötter i Skelleftehamn, nämligen i ”stadsdelen” Killingön, där fadern 1919 var en av de första bosättarna. Lester bjuder i sin första artikel på en rad minnesbilder från trettio- och fyrtiotal. Men Lester är också verksam som lokalhistorisk forskare och vi inbjuds i hans andra artikel till en hisnande resa i spåren på en av 1600-talets mindre bemärkta Skelleftepräster, Johannes Johansson Hossius. Och det är sällan som arkeologi och europeisk kyrkohistoria vävs samman med vår egen hembygd på ett så fantasieggande sätt. Häng med !

Nästa nummer av ”Skelleftebygden” kommer att sätta fokus på händelserna på våren och sommaren 1809 i focus, då bygden under tre månader var ockuperad av främmande makt ! Kanske har Du, Kära Läsare, nåt att bidra med i det sammanhanget. Kontakta oss i redaktionen redan nu i höst.

Med förhoppningsfulla hälsningar

Rolf Granstrand

ordf., SKEFO

Min uppväxt i Skelleftehamn

av Lester Wikström

En del kanske undrar vem jag är. Jag är född den 23 maj 1929 här i Skelleftehamn, på Killingön. Då fanns inte S:t Örjans församling, inte heller S.t Örjans kyrka. Jag blev döpt i Ursvikens kyrka. Karl Widman, den som döpte, hade just prästvigts och förordnats som kyrkoadjunkt i Skellefteå landsförsamling. Kapellet i Ursviken hade byggts 1912.

I samband med att den östra delen av Skellefteå inkorporerades med staden inrättades 1952 Skelleftehamns kyrkobokföringsdistrikt, som tio år senare blev S:t Örjans församling. Kyrkan hade dock byggts redan 1935. Då var jag bara sex år men jag har läst mig till att invigningen ägde rum den 15 december, den tredje Adventssöndagen, och att det var biskop Olof Bergqvist som förrättade invigningen. "Den nya kyrkan, som vi i dag inviga, skall bära namnet S:t Örjanskyrkan", sa han. "Detta namn syftar på sagan om riddaren som stred mot draken och besegrade den. Draken är i sagan en sinnebild för det ondas makt", sa biskopen, vars tal jag har läst i Från Bygd och Vildmark, Luleå stifts julbok 1936.

I samband med invigningen skänkte Bolidens Gruv AB malmen till kyrkklockorna. På storklockan har Axel Baeckström, kyrkoherden i Byske, författat inskriptionen:
"Det skrider av släkten ett skiftande tåg,
Jag vill dem alla församla
Att lyfta i andakt mot himlen sin håg. Jag kallar på unga och gamla.
Formad jag blev av hembygdens malm. Min stämma har klang av fädernas psalm."

Bolidenbolaget hade skänkt kyrkklockorna. S:t Örjans gille i Stockholm överlämnade en nattvardskalk, en replik av den kalk som fanns hos gillet i Stora Kopparberget. Dopfatet i dopfunten var av Bolidensilver och en gåva av disponent Arvid Blomberg och hans fru.

Men Bolidenbolaget visade också sin omtanke om skelleftehamnsborna i övrigt och bidrog till fackföreningarnas uppförande av Folkets Hus med teater och biograflokal, hörsalar och ABF- biblioteket samt litet vid sidan om Rotundan.

Så småningom tillkom en idrottsplats, Örjansvallen, som fick ersätta Plaskdammen, där jag hade tillbringat mina första idrottsår.

När jag konfirmerades 1943 var August Furberg präst i församlingen. Han hade tidigare (1921-27) varit missionär i Indien. Från 1933 till sin död 1958 var han kommminister i Skelleftehamn.Vi var en ganska stor grupp som konfirmerades, 58 stycken, ungefär lika många pojkar som flickor. Undervisningen skedde i ett sidorum till kyrkan och satte djupa spår hos mig, inte minst när pastor Furberg berättade om missionen i Indien och vad kyrkan kunde betyda där. Det här var kanske första gången jag började fundera på om jag inte skulle kunna bli präst. På hösten samma år kom jag med i S:t Örjans Ungdomskrets. Dessförinnan hade jag gått i söndagsskolan med fröken Ida Hedberg som lärare; "tant Ida", som vi sa.
Hon bodde f.ö. en trappa upp i den tillbyggnad, där det också fanns ett bibliotek inrymt; möjligen kom biblioteket till litet senare.

Tre år senare beslöt vi, dvs. några i Ungdomskretsen, att starta en tidning, Vi Unga.

Jag har kvar två nummer; om det blev några flera minns jag inte. Jag skrev om kyrkan och idrotten. I nr 1 skrev komminister Furberg den inledande artikeln, "Tag ansvar".
Ta ansvar för din egen själ, ta ansvar för din omgivning, ta ansvar för din församling och ta ditt ansvar för hela vår värld, av vilken du är en del. "Du måste göra din insats och ta din andel i ansvaret för världens räddning". Det var nog då jag började på allvar fundera: kanske jag skulle bli präst.

Far och mor

Men hur såg samhället ut som jag föddes in i och växte upp i? Varför hette det Killingön? undrade jag ibland. Hur kom det sig att jag fick min uppväxt just där? Jo, min pappa hade slagit sig ner där efter att ha tillbringat närmare sju år i USA. Han var född i Östanbäck, där hans far var bonde. Pappa berättade att när han vintern 1912/13 arbetade i timmerskogen, jag tror det var på Kågnäsudden, brann kojan upp. Vilken framtid hade han? Tio syskon skulle dela på ett hemman. Hans äldre bror Eugén hade just kommit hem från USA. Av honom fick han låna 200 kronor. Tåg till Oslo och båt till New York – skulle pengarna räcka? Här hemma lämnade han inte bara sina föräldrar och syskon utan också en flicka från Frostkåge, som skulle bli min mamma, visade det sig.

Min far var byggnadssnickare och hade byggt flera hus på vägen mellan New York och Chicago. Efter sju år ”over there” tyckte han att det fick räcka. Längst upp i kofferten, berättade han senare, hade han lagt tyget till brudklänningen; den som Annette hade på sig, när de vigdes 1922 i Byske kyrka.

En dag när han satt på Stenbergs konditori i Skellefteå fick han höra att det fanns arbets-tillfällen i Skelleftehamn: Rönnskär och hamnen var på gång. Och så fick han höra att staden just sålde tomter där nere. Då är det väl bara att köpa en tomt och sätta igång, tänkte han. Virke till en stuga fick han från hemmanet i Östanbäck. I en ganska stor båt, specialbyggd för just denna transport, fraktades virket till Killingön.

Den tomt som staden hade anvisat var ”nr 17 i kvarteret Killingön, Kallholmen i Skellefteå stad”. Som alla andra ”nybyggare” började min far med ett litet hus med två rum och kök samt en matbod, vedbod och en redskapsbod. Taxeringsvärdet den 2 januari 1919 var 3.000 kr. Tolv-tretton år senare, alltså 1931/32, byggde han ett större hus på samma tomt men längre upp mot vägen. Samma mönster med ett större hus närmare vägen tillämpades av de flesta av ”nybyggarna” på Killingön. Gatan dit fick namnet Killingörvägen, alltså en kompromiss, där man fick med både Killing och Kilören.

Det var ett tvåvåningshus som nu tog form; taxeringsvärdet var 30.000 kronor. Vår familj bodde på övre våningen med utsikt från köksfönstret mot Kallholmsberget. På nedre våningen var det förutom en mindre lägenhet även en butik. Den hyrdes av en frisör. När affärerna inte gick så bra för honom, som han tänkt sig, beslöt han sig för att tända eld på huset i tron att han då skulle få ut den försäkring han tecknat. Han hade i trappan hört att jag just skulle gå och lägga mig. När det från olika håll hördes rop ”det tränger in rök” tog pappa mig under armen och rusade nerför trappan. Just när vi passerade bakdörren in till frisören, slog lågorna upp bakom oss.

Detta hände i september 1937. På samma grund som det tidigare huset stod på började pappa genast bygga ett nytt hus, där jag och de övriga i familjen i fortsättningen kunde bo.

Vintertid inbjöd Kallholmsberget till utförsåkning, åtminstone tyckte vi skelleftehamns-grabbar det. När jag var tio/elva år gammal hade jag tagit mig dit för att prova ett par nya skidor och bindslen. Några pinnar hade vi inte satt upp, vi åkte slalom mellan träden! Det bar sig inte bättre än att jag kom med skidorna på var sin sida om ett träd. Jag bröt höger lårben. En av de äldre pojkarna var tränad scout. Han spjälade benet och så fick jag åka på ett sofflock i en taxibil - med ena bakdörren öppen - till doktor Fagerström, som sa att det var så bra spjälat som det kunde vara och skickade mig direkt till lasarettet i Skellefteå. Där blev jag liggande i fyra veckor.

Böcker

Av min mammas böcker jag minns jag särskilt en, kanske var det för att den hade så vackra pärmar. Det var Fr. Hammarstens Predikningar, EFS-förlaget, 1913 och hette ”Sådd på Guds åker”. På insidan stod det: ”Till Annete o. Konrad På Bröllopsdagen 22/10 1922 av Adelina”. (Jag vill minnas att tant Adelina kom till min prästvigningsdag i Luleå domkyrka 1954.)

Min sex år äldre broder Fred hade införskaffat ett par böcker av helt annat slag. Det var Varg-Larsen och Skriet från Vildmarken, båda av Jack London.

Sedan hade vi en geografisk atlas som jag uppskattade mycket. Särskilt kartorna över Amerika; då kunde jag sätta mig in i var pappa hade varit.

Och så var det Svensk Uppslagsbok, band 1, A-Apollon. Jag visste allt om Abel, norsk matematiker. Och så vidare. (Jfr Ronny Ambjörnsson, Thord Bylund m fl).

Första biblioteket i Skelleftehamn var väl det som låg i Ordenshuset/IOGT lokalen på Sävenäs. När Folkets Hus byggdes i Skelleftehamn fördes åtminstone en del av böckerna över dit. ABF-biblioteket i Folkets hus betydde oerhört mycket för mig. Och behövde jag någon bok som inte fanns där, så var det bara att säga till bibliotekarien, Gunnar Sibo hette han om jag nu minns rätt, så tog han hem den.

Kvinnorna

På tal om böcker. Granne med oss bodde Westerbergs. (Av sönerna i det huset var det en som var precis lika gammal som jag, Lars, och han blev fackföreningsman ochså småningom landshövding på Gotland). Nåväl, en gång, det var när Agnes Westerbergs make hade gått bort, kallade tant Agnes på mig och tog fram en bok, som hon haft gömd i en garderob, längst uppe, längst inne, för att ingen skulle se den. Den boken hade varit till mycken tröst och hjälp. Men var det en bra bok, alltså en som kyrkan godkände, undrade hon. Du kan tryggt fortsätta att läsa den, sa jag. Det var nämligen Johan Arndts ”Sanna kristendom”. Och tant Agnes såg lättad ut!

Mitt emot oss på Killingön bodde ett par andra kvinnor, som först när deras män gått bort började visa sig i kyrkan. Det fanns ju en kristendomsfientlig inställning på många håll inom arbetarrörelsen. Kvinnorna föredrog ofta att ”ligga lågt”, för husfridens skull, tror jag.

EFS och kriget

Nu några ord om hur väl man från EFS ville värna om min barndoms tro, så att jag inte skulle ta alltför starka intryck av det som stod i skolans läroböcker och sedan det som lärdes ut i Uppsala. Särskilt blev jag varnad för Darwin och utvecklingsläran.

Stiftelsens ungdomsarbete leddes av De Ungas Förbund (DUF), som 1943 hade bildat ett korrespondensinstitut med Margareta Malmgren som ledare. Hon hade bland annat skrivit en korrespondenskurs om Kristi tillkommelse, som jag deltog i. Det var just då ett aktuellt ämne.
Det pågick ju ett krig. Kanske bibeln kunde ge ett svar på hur det skulle gå? Hur skulle man tolka vilddjurets tal 666? Levde vi nu i den yttersta tiden? Var tiden inne nu, då Kristus skulle komma tilbaka?

En stark påminnelse om det krig som pågick ute i världen hade jag fått redan året innan, alltså 1942.
Jag var 12 år gammal och hade kommit med i Rönnskär scoutkår. Scoutstugan låg i hörnet S:t Örjansvägen - Norra Hamngatan. Den 31 mars 1942 deltog jag i den försvarslånefest som hölls på Folkets hus. Vi scouter sålde märken à 25 öre och delade ut listor, där folk fick teckna sig för en summa till försvarslånet. Själv var jag en av två fanhållare. Vi stod uppe på scenen. Tal hölls av landstingsman Oscar Dahlqvist och general Douglas. Till sist sjöngs Du gamla, du fria. Då gjorde vi "parad för fanan".

Från scouterna har jag även med mig minnen av flera utflykter, bl a till Harrbäcksand Vi följde Harrbäcken uppåt en bit. En gång kunde jag med händerna fånga en gädda som kilat in huvudet mellan några stenar.

En annan sak jag minns var gravröset. Vi fick inte springa upp på röset, för då kunde röset börja rasa ner. Jag var väldigt nyfiken på om det låg någon begravt där. Nu vet jag att det finns många gravrösen långs Norrlandskusten. Vilka det var som begravdes där vet man inte. Kanske var det handelsmän som kom söderifrån för att göra affärer med samerna. Gravrösena ligger på en höjd av mellan 14 och 45 meter över havet. Eftersom landhöjningen är ungefär en meter på 100 år, räknade vi ut att det här röset var från tiden efter Kristi födelse, alltså yngre bronsåldern.

Om några lokala namn

Platsen där jag föddes och växte upp kallades Killingön och det är ju fullt möjligt att ursviksbönderna sommartid lät sina killingar beta där, men på äldre kartor har jag sett att det står Kilören. Det var ett litet grund som såg ut som en kil. På en karta upprättad 1883 står det faktiskt Kilörgrundet, men det avser inte det som sedan blev Kilören utan ett grund strax norr om Hamnskär, ett grund som f.ö. blev bortmuddrat, när Rönnskärsverken behövde en säkrare infart för båtarna till sin kaj. Gatan där jag föddes fick namnet Killingörvägen.

Från köksfönstret hade jag daglig utsikt mot Kallholmsberget. Före 1933 hette Skelleftehamn Kallholmen. Men varför detta namn? undrade jag. Johannes Bureus berättar att när han år 1603 besöker sina släktingar i Skellefteå påminns han om Herse Falesson, som var född omkr. 1350: "Herse gick med silfskenor och silfbelte; han war en mächta god Siälakarl som brukade Myndrick och Myndstång. Somblige kallar honom derföre abboten i Bure, att han en mächta Lärd och utbys man war. Gl. Ragnwald i Löfånger säges hafwa honom jordat i Löfånger kyrkia; The honom mördade, säijes derför fått kåsa nampnet, av the honom falskeligen bödo till gäst. Samme Kåser steglades på Kallholmen." (Gen. 53, RA och X 36, UUB).

I Nationalencyklopedin 1993 sägs att ortnamnet Kåseberga i sydöstra Skåne kommer av Kås,
vilket betecknar en landnings- eller förtöjningsplats för båtar: en i strandkanten utgrävd ränna vars sidor förstärkts med stenar och ofta förlängts ut i havet till enkla stenbryggor.

För egen del tror jag att t ex Kåsböle i Lövånger fått sitt namn efter en sådan landningsplats. Möjligen kan jag tänka mig att namnets ursprungliga betydelse förträngts av att de som förtöjde sin båtar där också hade en benägenhet att stjäla fisk ur andras redskap. Dessa fisktjuvar skulle då ha börjat kallas "kåsar" och betraktades som "tokiga" och skulle bestraffas.

Nu har jag bara ett par ord till att förklara: Kurjoviken - Kurjan som vi sa - och den därtill hörande Lappstrupen. Jag tror att det ord som här döljer sig är det samiska guvttje eller kutje, numera nästan ett okänt ord i samiskan. Det är det gamla namnet på havsöring. Vår främste expert på samiska ortnamn, professor Olavi Korhonen, skriver: "Efter att under ett halvt år ha vuxit upp i sötvatten vistas fisken mel-

lan två och fem år i havet. Vid återkomsten leker den över grovt grus i forsnackar och lugnare ström." Men det kan ju också vara det samiska "kura" eller "gurra" som betyder smal skåra.

Som liten, när jag fick följa med i pappas motorbåt, minns jag den lätta rysning jag kände i kroppen, när vi skulle åka genom Lappstrupen: det var som att åka genom en smal strupe.
Några år senare muddrades det upp vid Lappstrupen. Uppmuddringen skedde, vill jag minnas, i samband med att landsvägen ut till Rönnskär breddades.

Fisken som efter flera år till havs återvänder för att få leka över grovt grus (ör, "aur" på skelleftemål) i en forsnacke och lugn ström – ja, det stämmer bra: så kändes det när man kom utifrån havet och kom in i Kurjan.

Hur gick det nu med namnet Kallholmen? Ja, här döljer sig nog det samiska "kalla", som betyder klippa. Det var ju så det såg ut för ett par tusen år sedan, vid tiden för Kristi födelse om vi vill: en klippa som stack upp ur havet.

Om politik

Min pappa var socialdemokrat; det stack han inte under stol med. Men mamma var egentligen frisinnad. Det ordet lever nästan bara kvar i underrubriken till tidningen Norra Västerbotten, frisinnad länstidning. Anledningen till hennes frisinne var att två av de politiker hon kände bäst var "frisinnade": dels chefredaktören för "Norran", Anton Wikström, dels kyrkoherden i Byske Axel Baeckström, båda också riksdagsledamöter.

Fanns det inga i Skelleftehamn som röstade på kommunisterna? Jo, men de var inte så många som i Porjus, där jag tjänstgjorde som nybliven präst.. Deras

husorgan var Norrskensflamman. När jag avskedspredikade passade jag på att tacka men sa att det var bara en sak som jag inte riktigt förstod och det var den "porjusbo" som skrivit en insändare i Norrskensflamman, där han förfasade sig över att ungdomarna i Porjus hade börjat springa efter prästen. Efter gudstjänsten kom en kvinna fram till mig och sa: "Det där ska Du inte bry dig om, jag vet vem som skrivit den där insändaren, han bor inte längre i Porjus", sa hon.

En dag kom en grupp kvinnor i Porjus och frågade om jag ville leda en studiecirkel i "ungdomspsykologi". Det var en del problem med ungdomarna, som gick på högstadiet i Jokkmokk, sa dom. Och det kände jag ju redan till. Det blev en studiegrupp som jag gärna minns.

Men även bland männen mjuknade attityden till kyrkan upp. Till en del kanske det berodde på att ledaren för kommunisterna - tillika ansvarig för ABF-biblioteket - ; han hette Nordström, och jag var lika entusiastiska medlemmar av Porjus Arkivkommitté.

I Porjus fanns det dessutom en grupp syndikalister. Ibland annonserade de på anslagstavlan. Vilka de var fick jag aldrig klart för mig. Men de fick mig att tänka på vad min pappa berättade från ett av de kraftverksbyggen, där han arbetat. En dag kom det några agitatorer som började tala om Joe Hill. De hade med sig aska från Joe Hill och strödde ut den på olika arbetsplatser för att hålla hans minne levande. Bakom namnet Joe Hill dolde sig en svensk, Joel Emanuel Hägglund från Gävle. Han hade lett strejken bland järnvägsarbetarna i USA och dömts till döden. Han blev avrättad i Salt Lake City, mormonernas stad i Utah, anklagad för ett mord, som han enligt många var oskyldig till. Allt det här hade min pappa upplevt och jag tyckte det lät spännande. Pappa kunde också flera av de sånger som Joe skrev. Melodierna hade Joe lärt sig i missionshuset i Gävle, men udden i texterna var riktad mot dem som lovade "pie in the sky when You die". Alltså en kritik mot dem lovar mat i himlen men inte ville kämpa för att vi ska få äta oss mätta här på jorden.

Lester Wikström

”Blixten” från Skelleftehamn

Av: Christer Selin

År 1916 stod den då åttaårige Erland Nilsson i Kalvträsk och sorterade potatis - då det landade en vilsekommen flygmaskin. Flygaren frågade Erland "Vad heter byn?" och fick till svar "Det talar jag om, ifall jag får titta i flygmaskinen". Med flygplanet i färskt minne gick han hem och byggde ett flygplan med ett urverk som drivning som gick runt på golvet. Erland var tekniskt intresserad som barn. Han plockade sönder allt som gick att plocka sönder och byggde nytt. Av gamla klockor byggde han bland annat en potatisskalare och ett kraftverk i en bäck.

Erland var född i Kalvträsk i en småbrukarfamilj. När föräldrarna dog så fick han och hans fyra syskon flytta till en farbror i Kalvträsk. Han gick sju år i skola för en lärare som hette Wiklund.

Tillsammans med en kompis letade han arbete efter skolan. De hade bara ett hårdbrödpaket att leva av - när de fick jobb som skomakarlärlingar var de så magra att de fick sitta på kuddar för att benen skavde mot stolsitsarna annars.

Han arbetade sedan vid vägbyggen och omkring 1938 fick han arbete på verkstaden på Rönnskärsverken. Där såg arbetsgivaren hans förmåga att hitta lösningar på olika konstruktionsproblem. Han fick bland annat hjälpa en ingenjör att utföra försök att utvinna grundämnet vismut.

Denne ingenjör skulle en gång gå på en fin "frackmiddag", men han kunde inte låta bli att gå förbi laboratoriet på vägen till middagen för att se hur försöken förlöpte. Det bar sig inte bättre än att han blev svart från topp till tå. Med en rotborste försökte Erland snygga till ingenjören, men det blev bara värre.

Erland hade länge drömt om att bygga ett eget flygplan. Under sommarsemestern 1938 var Erland till Stockholm och försökte skaffa sig information om några flygplanstyper som han var intresserad av. När han hade återvänt till Skelleftehamn började han sedan att bygga sitt flygplan. Vid ett föredrag på Skellefteå motorsällskaps årsmöte i maj 1939 berättade Erland om sitt bygge. Han beställde trä och byggde vingspröjsarna på sitt hyresrum. När det knackade på var han tvungen att sopa allt under sängen, för han ville inte bli ansedd som tokig.

När planet blev för stort blev han tvungen flytta till Folkets hus. Där färdigställdes bygget och flygplanet fick namnet Blixten. Den första motorn visade sig vara för svag, så den fick bytas mot en starkare. All fritid gick åt till projektet och mycket av hans lön - så Erland blev tvungen att bli vegetarian.

Första flygskolan i Norrland startade i Skellefteå. Erland var den första som anmälde sig och skötte sedan skolflygplanet.

Erlands egenhändigt konstruerade och byggda flygplan döptes till Blixten. Det var beredskapstider och flygbränsle var reserverat för militära ändamål, men Erland hade gömt undan ett fat. Han flög från Kurjoviken till Kalvträsk tidigt på morgonen när han var ledig på helgerna. Kanske kan hans flygningar ha varit några av dem som tidningarna beskrev som "spökflygaren"? Erland flög Blixten under ungefär 100 timmar allt som allt.

Luftfartsmyndigheterna vägrade att godkänna flygplanet, eftersom det inte var byggt efter godkända ritningar.

På vintern 1939 anmälde Erland sig som frivillig till Finland, där han var chaufför åt en överste som troligen hette Ekström. När Erland kom tillbaka till Skelleftehamn hade han med sig en päls med kulhål, några pistoler och ett diplom undertecknat av Marskalk Mannerheim.

Blixten sålde Erland för 50 kr till en person som skulle låta sina barn använda det som leksak.

Omkring 1943-44 lämnade Erland Rönnskärsverken och Skelleftehamn och flyttade tillbaka till Kalvträsk och kärleken. Där körde han först taxi och drev sedan en smidesverkstad innan han flyttade vidare.

Christer Selin
Teknik- och industrihistoriker,
Skellefteå museum
- som gärna tar emot fler vittnesskildringar av Blixten och Erland Nilsson.

Med tack till Annica Högqvist, Erland Nilssons dotter, som generöst delat med sig av värdefull information.

Så började det …

Av: Mona Hedlund

I mitten av artonhundratalet tog vägen från Skellefteå stad slut vid Sävenäskroken. Sedan gick det en smal spång över bäcken som förband de båda havsvikarna, Killingörviken med Kurjoviken. Det var fullt möjligt att ro i bäcken mellan de båda havsvikarna. Kanske fanns det en smal liten stig ned till Kurjoviken där det låg några båtar som tog de få sommargästerna från staden ut till Kallholmsberget. En av dem som hade stuga där var doktor Munktell från Skellefteå.

Skelleftehamn hette från början Kallholmen och ön på andra sidan Kurjoviken var Kallholmsberget. Det var först 1933 som Kallholmen bytte namn till Skelleftehamn.

De första som blev fastboende vid Kurjoviken var fiskare, två bröder, Gustav Anton och Frans August Hedlund från Hedensbyn. De byggde sina timmerstugor redan 1869 vid Kurjoviken. De första åren Gustav Anton bodde där fiskade han under sommaren och på vintern arbetade han i Sävenäs på järnbruket, i kolinfrakten. Tomterna köptes av P. C Wikström för 200 kronor. Ännu i skattelängden för 1913- 1915 är bröderna skrivna som bosatta i Kallholmen; då tillsammans med 36 andra personer.

Albert Hedberg, Viktor Hedbergs pappa, var snickare och fiskare och kom från fiskeläget Sandviken vid Kågenäsudden. 1907 köpte Albert Hedberg tomt av "inspektor Per Conrad",
dvs. P.C. Wikström i Sävenäs och byggde ett hus på Fiskarvägen 4. Då fanns endast bröderna Hedlunds två stugor som åretruntbostäder i Kallholmen.

Beslut om järnväg och hamn 1908

Fiskarfamiljerna var här först, men sedan flyttade det in många rallare och anläggningsarbetare till Kallholmen i samband med att järnvägen och hamnen började byggas.
Hamnen i Ursviken började bli för grund, och villkoret för att Skelleftebygden skulle få en
järnväg från stambanan vid Bastuträsk var att staden lät anlägga en ny hamn i Kallholmen, som kunde ta emot större fartyg.

Fiskarstugorna vid Kurjoviken blev de första åretruntbostäderna i det nya samhället.
En av stugorna flyttades sen till Bredskär, och ägs av fiskaren Gunnar Hedlund. Den andra revs 1967; husgrunden lär finnas kvar.

Beslutet om att bygga sträckan Bastuträsk-Kallholmen togs av riksdagen redan sommaren 1907, men först i februari 1908 fattade stadsfullmäktige beslut om den nya hamnen. Men läget för järnvägen och den nya hamnen hade då i åratal diskuterats intensivt i bygden; många förordade en dragning till Kåge. Men nu kunde man sätta igång med projektering och anläggningsarbeten. Den 21 juli 1911 kungör Kungl. Majt. att hamnområdet ska utvidgas med Kallholmsfjärden och Gåsören.

Kring sekelskiftet

Kallholmen var vid den här tiden snarast en plats för några få välbeställda människor från staden, som hade sina sommarstugor på Kallholmsberget. Fiskarfamiljerna Hedlund kunde på sommaren hyra ut sina stugor i Kurjoviken och bodde själva i fiskarstugor på ön Bredskär.
Det var inte långt till Sävenäs, men ändå var detta sågverkssamhälle en helt annan värld.

När själva bygget av järnväg och hamn skulle komma igång, krävdes det inflyttning av anläggare och järnvägsrallare. En del som fick jobb i byggandet kom ifrån närområdet, men många kom från andra orter. Petrus Sjödin och Alfred Kempe var två järnvägare, som kom från Norrbotten. Många av järnvägsfamiljerna byggde sedan hus på Killingön i Kallholmen.
Familjerna var vana vid att flytta runt där jobben fanns. Man kan undra om familjerna tänkte att de skulle bli kvar här för gott när de kom till Kallholmen. För många var det nog som en tillfällig visit, ett tillfälligt arbete, men de blev kvar livet ut.

1912 är järnvägen klar och ett lokstall i tegel står färdigt. Det var gjort som ett rundstall ihopbyggt med ett vattentorn. Framför lokstallet finns en vändskiva med femton meters diameter. Både lokstall och vändskiva finns kvar än i dag. Det fanns också ett stort kolupplag, något som fick Bangårdsgatan senare att i folkmun kallas Svartmannagatan.

1913 är hamnen klar och invigs. Totalkostnaden för hela anläggningen var 800 000 kronor och staden fick låna 700 000 kronor till bygget. En av de mest stridbara kommunalmännen från hamnens första år var tullförvaltare Ludvig Zimmerlund. Han var ordförande i hamnstyrelsen 1908-1914.

"Sista droppen i nöjets bägare"

I Västerbottens Folkblad från 1951 går det att läsa i en artikel att hamnprojektet kritiserades och det talades om stora kalas och ett slösande med pengar som ledde till att Ludvig och de övriga styrelseledamöterna lämnade hamnstyrelsen.
En pamflett skrevs om hamnbygget, "Sista droppen i nöjets bägare", som även vände sig mot stadens övriga "tyranner", bland annat den mäktiga träpatronen Markstedt i Skellefteå. Den skriften går inte att komma över då det berättas att Patron Markstedt köpt upp större delen av upplagan och bränt den.

En annan händelse från denna tid är uppmuddringen av Kilörsundet, som sedan dess kallas för Kejsar Ludvigs kanal och namnet syftar på just Ludvig Zimmerlund.

Ett stort hotell, Klippan, byggdes på Kallholmsberget 1912-13 av ett bolag där staden var en av de största aktieägarna med aktier för 2 000 kronor. Där fanns möjlighet till boende, servering, underhållning och utedansbana.

Tiden efter att hamnen och järnvägen var klar hände det inte särskilt mycket med samhällsbyggandet i Kallholmen. Det var på Sävenäs som jobben, affärer och skola fanns och det var där de flesta människorna bodde. I Sävenäs startade ett järnbruk och en 2-ramig ångsåg redan 1859 och 1906-1907 byggdes en 12-ramig modern såg. Den 28 februari 1932 brinner sågen i Sävenäs ned för fjärde och sista gången och därmed är sågverksepoken slut. Namnet Sävenäs kommer ifrån Salomon Fredrik Säve, som köpte två hemman på Grannäsudden och startade både masugn och sågverk.

fotrs. på "Så började det..."

Dags för smältverk

Den 10 december 1924 hittades guldet i Fågelmyran i närheten av Boliden. Oscar Falkman, som var vd för Centralgruppens Emissionsaktiebolag som genomförde prospekteringen, hade redan under hösten fått order från bankerna i Stockholm att avveckla malmletningen i Västerbotten, men man fortsatte ett tag till och det var då malmen med mycket hög guldhalt hittades. Från början var tanken att skeppa ut malmen direkt via hamnen i Skelleftehamn utan att ta fram metallerna. Men eftersom malmen innehöll mycket arsenik och svavel beslutade Skellefteå Gruvaktiebolag tidigt att ett smältverk måste byggas.

Var smältverket skulle ligga diskuterades. Vid Kåge och hamnen där, på Rönnskär eller i närheten av Boliden var några placeringar som utreddes. Det finns flera orsaker till att smältverket sen byggdes på ön Rönnskär. Här fanns hamn och järnväg och genom att bygga Europas högsta skorsten, 146 meter, hoppades bolaget att miljöproblemen skulle bli lindrigare än vad de sett kring smältverk i Canada och USA. De tänkte helt enkelt skicka gaserna österut med havsvindarna. Redan i december 1927 togs beslutet att bygga på Rönnskär och 1928 köper Skellefteå Gruvaktiebolag öarna Rönnskär och Hamnskär av staden för 1 000 kronor. Men den kraftiga expansionen tvingade bolaget att köpa även markområdet runt där S:t Örjanskyrkan står idag för att kunna erbjuda tomter till de anställda. Kyrkan och området är uppkallat efter bergshanteringens skyddshelgon, Sankt Örjan.

Vid den här tiden rådde en omfattande arbetslöshet i Skelleftebygden, eftersom sågverksindustrin på många håll hade

lagts ned. Med guldfyndet blev orterna Kallholmen och Boliden två nybyggarsamhällen med en känsla av Klondyke och åren därefter tog samhällsbyggandet i Kallholmen riktig fart.

Stor inflyttning

När anläggandet av smältverket på Rönnskär startar krävs det mer anläggare och människor med erfarenheter från gruvor och smältverk. Från Kiruna och Malmberget kom ungdomar, från Porjus kom smältverksarbetare från ett nedlagt smältverk, från Ådalen och söderöver kom arbetslösa för att söka jobb. Smeknamnen ger en bild av varifrån man kom; Gävle-Erik, Skåne-Lasse, Bohus-Sven, Stockholms-Pelle, Vindel-Nisse, Jokkmokks-Kalle, Sulitelma, Spetsbergs-Nisse och många fler.

Det blev en kokande smältdegel av människor och deras kunnande, en pionjäranda som finns kvar än idag. I Skelleftehamn är vi lite eljest.

Mona Hedlund

En del av ovanstående uppgifter har framkommit i studiecirklar med äldre skelleftehamnsbor.

Var Kreuger en olycka för Skelleftebygden ?

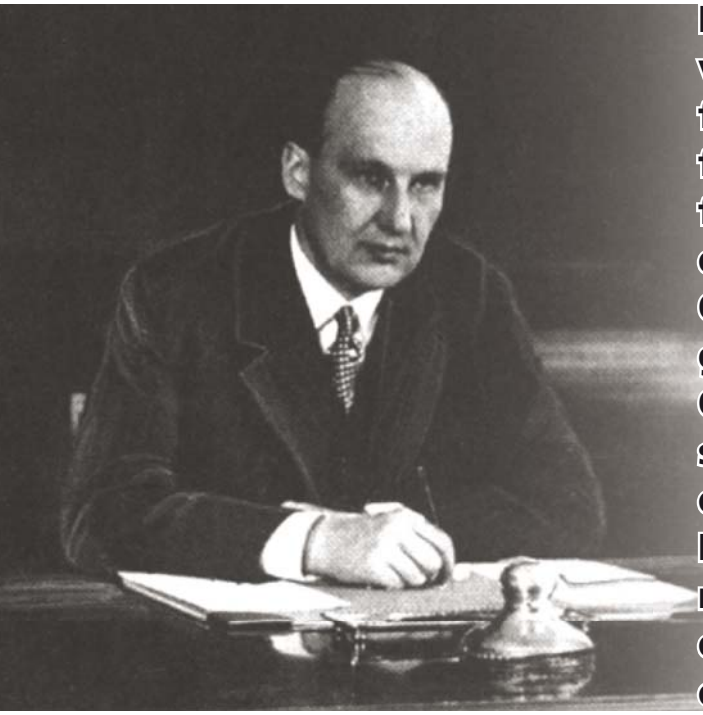

Det är väl känt att den internationellt verksamme finansmannen Ivar Kreuger fanns med i bilden under Bolidenbolagets första år. Men vad var orsaken till att han fick ögonen på denna avlägsna och vid denna tid högst outvecklade gruvnäring Och vad blev konsekvenserna av hans engagemang här i Skelleftebygden ?
Om bl.a. detta skrev historikern Jan Glete sin uppmärksammade doktorsavhandling 1975 vid Stockholms universitet. Rolf Granstrand, som själv arbetade som reparatör på Rönnskärsverken när avhandlingen var nyutgiven, sammanfattar i denna artikel några av huvudpunkterna.

Kreuger tar kontrollen

I slutet av 20-talet hade Kreugerkoncernen tillgång till stora mängder kapital att investera i gruvor och industriföretag. Vårvintern 1929 gällde intresset fr.a. en stor järnmalmsfyndighet i Chile, men projektet föll på grund av bristande lönsamhet. Bolidenfyndigheten ägdes vid denna tid av Skandinaviska banken, som också var Kreugerkoncernens viktigaste svenska bankkontakt. Och vid ett möte den 1 maj 1929 föreslog bankdirektör Oskar Rydbeck
att Kreuger skulle ta över Boliden - i ett läge då banken behövde friskt kapital.

Kreuger lät anlita en engelsk gruvingenjör, Edwin Bloomfield, för att värdera Bolidenmalmen och tydligen utföll undersökningen till belåtenhet för i månadsskiftet oktober-november, så inleddes direkta förhandlingar med banken om priset. Paradoxalt nog sker dessa förhandlingar just den vecka då den amerikanska börskrisen inleds med den s.k."svarta torsdagen"; den kris som utvecklas till en långvarig internationell depression och som efter några år kommer att leda till Kreugerkoncernens fall.

Men hösten 1929 är Kreuger ännu på offensiven och har just den 24 oktober publicerat en ny, stor emission på den amerikanska marknaden för att få in ytterligare kapital. Och den 2 november är han beredd att betala 57,4 miljoner kronor för övertagandet av samtliga A-aktier i Bolidenbolaget, med förbehållet att övertagandet tills vidare skulle vara hemligt. Så t.ex. skulle den av Skandinaviska banken dominerade styrelsen sitta kvar oförändrad. Men vad hade han egentligen för planer när det gällde Boliden och Rönnskär, där just denna vinter arbetet med att färdigställa smältverket pågår för fullt ?

Oskar Falkman

Vid denna tid hade Oskar Falkman redan varit verkställande direktör för gruvverksamheten Skelleftefältet under dussinet år, från den långvariga prospekteringstiden, över fyndet av den rika Bolidenmalmen i december 1924 och till besluten att satsa på två nyetablerade samhällen, Boliden och Skelleftehamn, och ett eget smältverkverk ute på Rönnskär. Brytningtakten bestämdes till en nivå, 100 000 ton malm/år, som skulle garantera en lång- siktig verk-

samhet i bygden och smältverket dimensionerades för att begränsa utsläpp och risker med tanke på den ännu oprövade tekniken att processa arsenikhaltig sulfidmalm.

Men redan under ”bankåren” diskuterade styrelsen möjligheterna att öka utvinningstakten, och när Kreuger vintern 29-30 blev styrelsens uppdragsgivare fattades beslut om en ny utbyggnad av Rönnskär, innan verket ännu var igång ! Och det blev tydligt att företaget
hade fått en ny ägare ....

Besöket i Skellefteby gden

Ivar Kreuger besökte bygden en gång, den 20-21 juli 1930, i samband med ett möte med gruvbolagets styrelse, där han visserligen inte själv ingick men dock dikterade besluten. Och nu skulle det gå undan ! Kreuger begärde att brytningstakten i Boliden skulle ökas till i ett första skede 600 000 ton/år för att sen ökas till 1 milj. ton/år, samt att Rönnskärsverken omedelbart skulle byggas för att kunna hand om ¾ av den brutna malmen. Detta ska ses mot bakgrunden av att den då kända malmbasen uppgick till c:a 6 milj ton. Företagsledningen med Oskar Falkman i spetsen avrådde bestämt från denna mångdubbling av verksamheten, i ett skede då den allra första blisterkopparn just hade producerats några veckor tidigare och anläggningen redan hade stora problem ta rätt på arsenik och svaveldioxid.
Falkman hade sannolikt också kännedom om det brev som Sv. Metallindustriarbetarförbundets ordförande Oskar Westerlund i mitten av juli sänt till Kungl. Socialstyrelsen/Byrån för Arbetareskyddsärenden med bl.a. följande lydelse:
I anslutning till gårdagens telefonsamtal till Eder sekreterare Stenhom får jag härmed hemställa att en undersökning företages vid det av Bolidens Gruv A.B. ägda smältverket i Rönnskär vid Skellefteå.
Till oss har nämligen meddelats, att ett 20-tal av smältverkets arbetare angripits av arsenikförgiftning. Sjukdomen tager, sedan arbetarna en gång angripits av densamma, sådana former att de erhålla sårskador i ansiktet och på händerna. De nödgas därigenom vara sjukskrivna 5 à 6 veckor innan sårskadorna bruka försvinna. För en del arbetare återkomma emellertid sårskadorna så snart arbetet på nytt återupptages.”

Men den av Kreuger begärda brytningstakten fastställdes av styrelsen vid ett den 21 augusti. Glete skriver : ”Beslutet hade enligt Falkmans uppgifter föregåtts av fåfänga försök från hans sida att övertala Kreuger att tills vidare avvakta med utbyggnaden. Kreuger hade varit omöjlig att rubba, men han förklarade sig vara införstådd med de tekniska svårigheterna, och att han var beredd att ta ansvaret om allt inte fungerade problemfritt till en början.” (111)

Konsekvenserna

Man kan ju fundera över vilka som fick ta ansvaret för att inte allt fungerade ”problemfritt”.
Ännu så sent som 1980 beviljades anslag ur yrkesskadefonden till bl.a följande änkor efter cancerdöda rönnskärare : Ingrid Lundgren, Lydia Wikström, Olga Nyström, Karolina Persson, Svea Forsberg, Ruth Hedmark, Gulli Åberg, Astrid Holmberg, Judit Lindblom och Elsa LundQvist.

Eller för att ånyo citera Glete : ”Falkman har karaktäriserat denna hastiga utbyggnad som ett vågspel vilket kunnat få katastrofala konsekvenser och ett äventyr som sökte sin like i svensk industrihistoria.” (113)

”Farhågorna för att personalen skulle bli lidande kom i hög grad att besannas. Under 1931-32 var frekvensen av olycksfall och yrkesskador vid Rönnskär extremt hög - 30 arbetare av 100 råkade ut för någon olycka. Enligt verkställande direktörens uppfattning var Rönnskär vid denna tid ohälsosammare än någon annan svensk industri.” (113)

Varför hade Kreuger så bråttom ?

Ja, det är den frågeställningen som Gletes avhandling fr.a. behandlar, och i korthet kan man Konstatera att Kreugerkoncernen ganska snart efter Boliden-

Norra Västerbotten
FRISINNAD LÄNSTIDNING
Tisdagen den 22 Juli 1930
Tändstickskungen i sta'n.
Lubbe Nordström på Skelleftebesök.
Statsministern uppvaktad i komitéfråga.
Svinsjukans gåta löst av hallandsbonde?

förvärvet råkade in i svårigheter och att det gällde att snabbt öka värdet på denna guldkantade tillgång:
"Under det följande året var bolaget - dvs. Boliden - förutskickat att spela en framträdande roll inom koncernen, då det i ljuset av de kraftiga värdeminskningarna för de övriga engagemangen, började avteckna sig som dess kanske värdefullaste tillgång.Kreuger kom till det yttersta söka utnyttja den strategiska ställning, som Bolidenföretaget nu intog. Det blev hans viktigaste kort i spelet för att rädda koncernen undan sammanbrott." (117)

Men han väntade i det längsta med att inför den internationella bankvärlden offentliggöra Boliden-innehavet. Han ville spela ut detta guldkantade kort i rätt ögonblick och höll det hemligt ännu, när han strax före jul 1931 anlände till USA för ett sista försök att mobilisera lån och ekonomiskt stöd. Först den 28 januari 1932 publicerades den s.k. Boliden-kommunikén, som offentliggjorde att Kreuger ägde Boliden och att företaget utvecklades väl och var vinstrikt. Men det var för sent ...

Glete : "Kreugers ansträngningar att avyttra Bolidenaktierna i USA blev helt resultatlösa.
I alla de tre kända fall, där Kreuger diskuterade en försäljning, spelade tidsmomentet en avgörande roll. Han hade för bråttom för att hinna lägga upp sina framstötar på ett metodiskt sätt och för att kunna vinna förtroende för Boliden. Det sista blev knappast lättare av att han rörde sig med mycket svävande och ofta missvisande uppgifter om företagets värde och avkastning. Slutresultatet av hans USA-resa blev
magert. Han lyckades placera en del av den nya debenturesemissionen och han lyckades ta upp en del smärre krediter, men den stora omsvängning till det bättre, som han hoppats kunna uppnå tack vare Boliden, uteblev helt." (154)

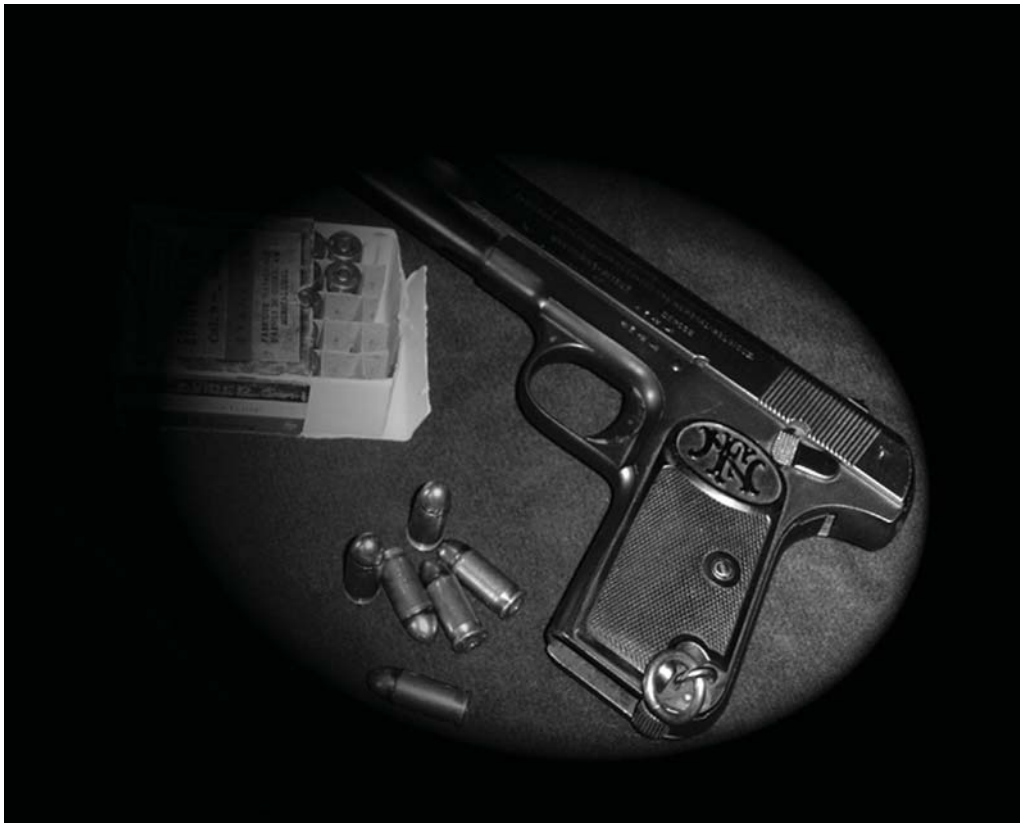

Och : "När han i början av mars för sista gången färdades över Atlanten på väg mot Frankrike var han medveten om att hans roll som koncernens ledare var slutspelad." (154)

Fallet

Fredagen den 12 mars 1932 fann man Ivar Kreuger död på ett hotellrum i Paris - efter att han uteblivit från ett möte med svenska och franska bankmän. "Dödsskottet skakar finansvärlden", stod det på tidningarnas löpsedlar.

I Åke Lundgrens bok "Guldfeber" framkommer att samma vecka, på tisdagen, förolyckades 24-årige Harald Edin vid arbete på 210-metersnivån i Bolidengruvan. Man fann honom liggande livlös under nedrasad malm. Allt arbete i gruvan avstannade.

Olyckorna var många. I augusti 1932 förolyckades Sven Pettersson genom att störta ner i ett av gruvschakten. Men då var redan Kreugers hand borta från Bolidens roder och företagsledningen hade beslutat att dra ned utbyggnadstakten, både i Boliden och på Rönnskär.
Sen följde några oroliga år i kölvattnet av Kreugerkraschen med rättegångar och tvister kring ägandet av de olika bolagen, innan den socialdemokratiska regeringen i mars 1934 tillsatte en nämnd "till skyddande av de allmänna intressena vid utnyttjandet av Bolidens gruvaktiebolag tillhöriga gruvfyndigheter", vars arbete året därpå ledde fram till "Lex Boliden". Men det är en delvis annan historia ...

Rolf Granstrand

lokalhistoria.skelleftea.org

- en rik källa att ösa ur !

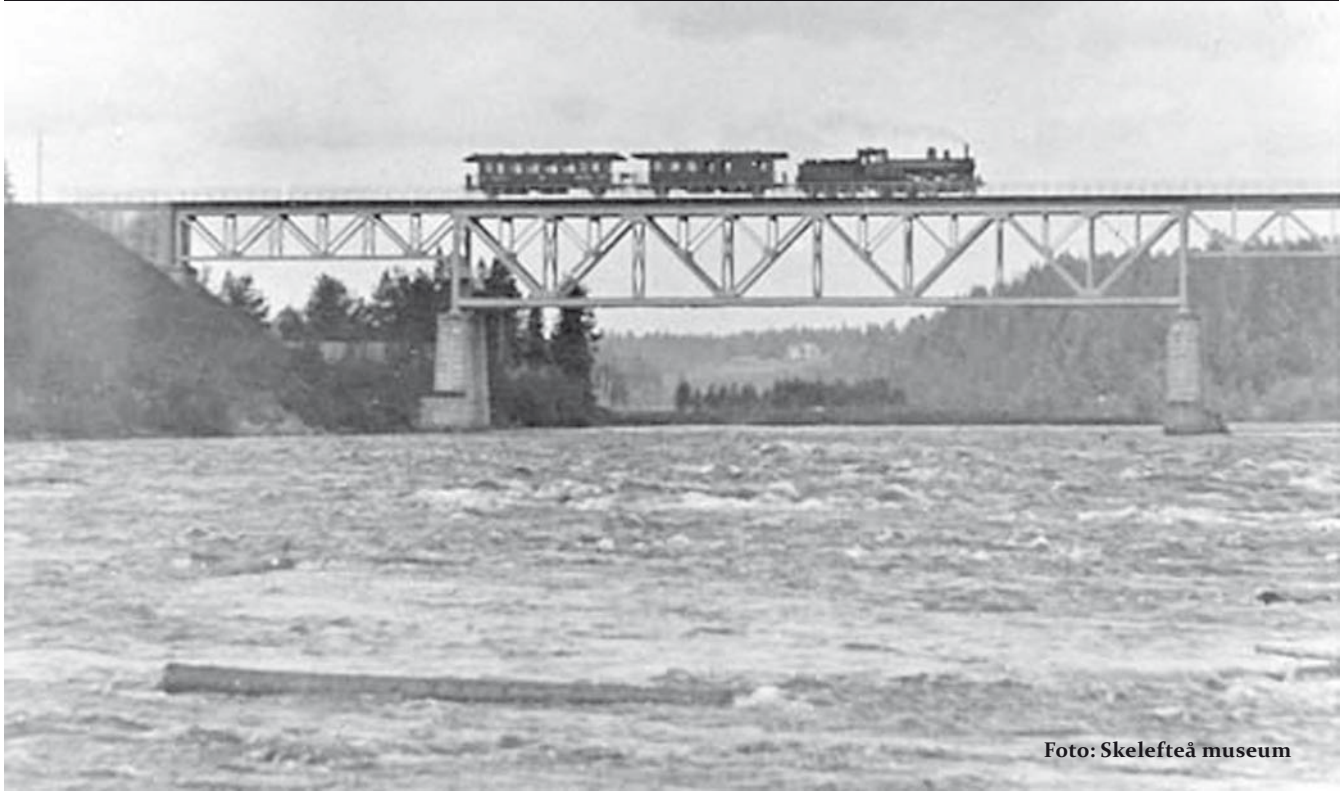

Foto: Skelefteå museum

SKEFO

skefo.skelleftea.org

Du glömmer väl inte att besöka oss på nätet?

På vår hemsida hittar du alltid spännande lokalhistoria av bästa slag. Där kan du även ta del av Skelleftebygden och hitta aktuella arrangemang med lokalhistorisk anknytning. En chans du inte får missa. Gör SKEFO till din favoritsajt.

Välkommen!

skefo.skelleftea.org

”Tjänstemännen, det var en värld för sig …”

Intervju med Viktor Hedberg, född 23 oktober 1923, gjord av Sten-Arne Burman i samband med framväxten av Forum Museum Rönnskär. Viktor, som var en av de första skelleftehamnsborna, avled häromåret.

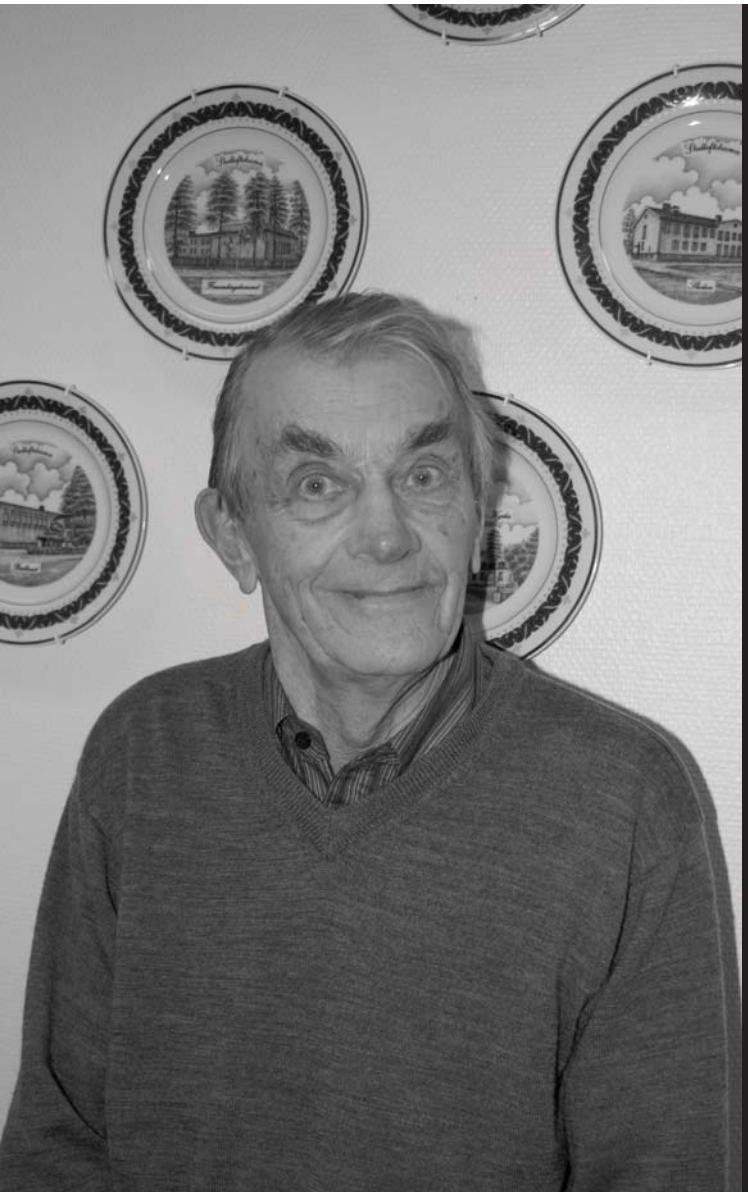

– Om du åker ner Fiskarvägen - den slutar nere vid Lindqvist – ser du ett gult hus till vänster. Det är mitt föräldrahem. Det har en röd uthuslänga där det då fanns ett bostadsrum som vi hyrde ut åt anläggare som jobbade på Rönnskär. Jag minns att det fanns en järnspis där. Jag tror att det var fem man som bodde där. Vi hade uthus, vedbod, dass och grishus.

– Skelleftehamn började mycket, mycket tidigare än själva smältverket Rönnskär. Där själva Rönnskärsverken står idag var det en ö. På den en liten stuga som någon hade, en fiskare eller vad han var, men han bodde där. Jag har hört berättas att folk plockade mycket bär därute.

1928 började Rönnskärsverken byggas och det Viktor minns av det tidiga Skelleftehamn är mest Södra Hamngatan. Och så Sävenäskroken, Kamratvallen, Sävenässågen och allt som fanns på Sävenäs. Vid Kurjoviken och Kallholmsberget var det något enstaka hus, men inte alls som idag.

Bortanför Killingön och småstugorna fanns det inga stugor där?

– Där fanns ingenting! Det var bara skog! Stugor... ja då kommer Bredskär in i bilden. Det var fiskeläget.

Hur jobbade din pappa?

– Vi bodde på Bredskär på sommaren. Pappa fiskade sommartid och sedan då det var slut jobbade han uppe i gruvorna. Han var snickare, timmerman som det hette då. Sedan när han började på Rönnskär var han med och byggde det första arsenikmagasinet och sedan centrallaboratoriet. Jag minns den där tiden, då Paul Kågström hade matservering härute i början, nere vid stranden. Dit skaffade han allt, även rester från affären, tror jag. Det var väl inte så noga, folk åt ändå och det var oerhört med folk här.

Paul Kågström hade livsmedelsaffär i samhället också, först i Sävenäs och sedan byggde han uppe på Kaptensgatan. En stor fastighet där han hade en superaffär efter dåtida mått.

Ni bodde i Skelleftehamn, men var mycket i Sävenäs?

– Under min uppväxt var det Södra Hamngatan som var ”centrum” för oss. Det var några hus där och gatan var inte bred, nästan bara som en grusväg. Norr om järnvägen var det strängt taget inga hus, bara några enstaka.

Jag gick på Parkskolan de första åren. Andra klass fick jag gå om därför att jag var sjuk och fick inte full skoltid. På den tiden skulle du ha full skoltid. Sedan byggdes nya skolan, Örjanskolan 1934? (idag Auraskolan), i samma veva så tredje klass började jag där.

– Kyrkan byggdes och alla de där bostadsbarackerna, arbetarbostäderna och sedan tjänstemannabostäderna och första disponentvillan (idag Auragården). Disponent Blomberg var första chefen här då. Direktörsvillan på kullen kom senare och småstugorna började byggas först på fyrtiotalet.

Vad minns du mera från södra Hamngatan?

– Där nu Lindqvist har byggt fanns det en affär som hette Björners, ja jag ser de där husen framför mig. I källaren till uthuset var det ett bageri, Åströms bageri från Sävenäs. De bakade och så gjorde de karameller, polkagrisar och sånt.

Var det några hus på Kallholmsberget?

– Jodå, där fanns det hus och på södra sidan, mot älven, var det sommarstugor. Det fanns kanske någon bofast. Men det var gräddan från stan, doktor Söderberg och KA Bäcklund och de där storfräsarna, som hade sina sommarstugor där.

Skilda världar

– Tja... de där tjänstemännen, det var en sort för sig det. Det var skilda världar.

Hamnskär var också en värld för sig. Man fick inte fara nedre vägen där cykelvägen är nu, för då kom cheferna eller fruarna ut och frågade vad man gjorde där. Där bodde överingenjören. På tennisplan var det bara ”Greven” Henrik Lundström, bolagschaufför, som fick vara för han var duktig på att spela tennis. I alla fall var det en värld för sig.

Hur träffade du din fru?

– När jag gjorde lumpen i flottan. Hon hade flyttat till Stockholm från södra Värmland. Hon flyttade till Stockholm då hon var arton och började jobba där. Först hos polismästaren som husa, sedan hos en direktör och därefter blev hon barnskötare. Sedan flyttade hon till Skelleftehamn 1946.

Du var egentligen ute i vida världen för första gången då?

– Ja visst, tänk dig, kliva på tåget här och åka till Stockholm. Jag hade en och femtio om dagen och gick aldrig på krogen eller rökte, så var tionde dag hade jag lite pengar. Jag gick på alla dansställen. Jag har två böcker fulla med autografer av alla dom här storfräsarna, Thore Erlings, Dompan och Eino Svensson. Jag gick, satte mig där och lyssnade, dansade kanske lite grann. Jag hade ett autografblock och i pausen gick jag fram och sa: Ursäkta mig, jag skulle vilja ha autografen! Thore Erling var ju jättebussig. Jo, Jo, sa han, och tog boken och de skrev autografer, de där killarna, och jag hade väldigt, väldigt trevligt där.

Intervju: Sten-Arne Burman

Några viktiga årtal i Skelleftehamns utveckling

Sammanställda av Nils Erik Edholm

1907 Riksdagsbeslut om bibanan Bastuträsk-Kallholmen, under förutsättning att Skellefteå stad låter anlägga en ny hamn.
1908 Stadsfullmäktige beslutar om en ny hamn den 3 februari.
1912 Järnvägen invigs. Stationshus och lokstallar klara i Kallholmen.
1913 Hamnen invigs av Gustav V. Totalkostnad för anläggningen : 800 000 kr.
1917 Kallholmen inkorporeras med staden.
1918 Parkskolan byggs.
1928 Bolidens smältverk anläggs på öarna Hamnskär och Rönnskär. Europas hösta skorsten byggs, 145 meter hög.
1930 Vid midsommartid sker den första produktionen blisterkoppar. Kreuger blir huvudägare och beslutar om forcerad utbyggnad. Kamratvallen invigs.
1932 Sävenässågen ödeläggs av brand den 28 december.
1933 Kallholmen döps om till Skelleftehamn den 15/5.
1934 Vattentornet på Kallholmsberget byggs.
1935 Folkets Hus och Rotundan byggs liksom Auraskolan. S:t Örjans kyrka invigs 1:a advent.
1941 Sävenäs inkorporeras med Skellefteå stad.
1942 Första ishockeymatchen spelas på Kurjovikens is.
1946 Örjans idrottsplats invigs.
1947 Skelleftehamns mekaniska grundas.
1950 Örjansskolan byggs. Badhuset invigs.
1952 Siporexfabriken startar.
1956 Simhallen invigs.
1957 Första allsvenska ishockeymatchen spelas den 22/11 på planen söder om Folkets Hus.
1958 Bilfärja till Örviken.
1959 Oljehamnen står klar.
1960 Vattentornet på Hamptjärnsberget byggs.
1961 S:t Örjansgården byggs,
1964 Sporthallen byggs.
1973 Sundgrundsbron byggs. Färjetrafiken upphör.

Några glimtar från idrottslivet i Skelleftehamn

av Nils Erik Edholm

Starten blev helt naturligt på Sävenäs, eftersom Kallholmen var väldigt glest befolkat vid förra sekelskiftet, och det handlade om skidåkning. Det anordnades skidtävlingar med start och mål vid Godtemplargården. På somrarna blev det fotboll på en plan väster om Sävenäsbolagets kontor fram till 1931, när Kamratvallen invigdes.

Femton år senare invigdes Örjans IP, en fullstor och komplett anläggning för både fotboll och fri idrott. Den centrala placeringen sågs då som ett genidrag, men med

facit i hand borde nog idrottsanläggningen legat i utkanten av bebyggelsen för att möjliggöra utbyggnad för andra sporter.

En idrottsanläggning där naturen satte gräns för nyttjandet var Kurjoviken, som användes för bandyspel och även ett trevande försök med ishockey 1943. När Örjans IP kom till så var Kurjovikens tid som idrottsplats ute, men den är fortsatt en stor tillgång för friluftslivet. När Örjans IP var klar kom bandyn att spelas på den spolade grusplanen, men mot mitten av femtiotalet avtog intresset, när ishockeyn tog över.

I samband med bygget av simhall och sporthall kom också andra idrotter att konkurrera om intresset, t.ex. simning, bordtennis, brottning och gymnastik.

När det gäller lagsporter har ishockeyn nått högst i seriesystemet. Den 3 mars 1943 spelades den första matchen på en ytterst provisorisk plan på Kurjovikens is ; SRIF-AIK 5-2.

Redan året därpå hade den nya sporten flyttat upp på land, till en nyligen utfylld havsvik, som året därpå skulle bli Örjans IP.

Så 1945 var det dags för en tredje matcharena; på muddermassor just öster om lokstallet och den kom att fylla sin funktion under 6-7 år. Hur spolningen gick till vill jag inte berätta, för ni skulle varken förstå eller tro mig.

Men 1951 byggdes en fjärde, reglementsenlig bana söder om Folkets Hus. På denna rink spelade 1952 USA:s OS-lag en match mot Västerbottens länslag inför, om jag inte missminner mig, c:a 3 000 åskådare. Denna anläggning kom också att uppleva tre allsvenska säsonger och en massa spännande kvalmatcher, men den fick aldrig något officiellt namn.

Den första allsvenska matchen spelades den 22 november 1957, då vi mötte de regerande svenska mästarna Gävle Godtemplare inför drygt 2 000 åskådare och förlorade med 1-8. Undertecknad var förmodligen orsak till ett eller annat baklängesmål. Vi som hade förmånen att få vara med på hela resan fick många härliga minnen av kamratskap och spännande matcher. Det var roligare förr ! Tycker nr 2 Nisse Edholm.

Komplettering ang. ridsporten, som var tidigt ute i Skelleftehamn

Redan i början av femtiotalet talas om att starta en ridskola. Det var några anställda vid Rönnskärsverken, som hade ridning som gemensamt intresse. De lånade några s.k. ackordshästar från Norrlands Dragoner, alltså K4, i Umeå. Försvaret lånade ut hästar till privatpersoner och ridskolor, som sen vid behov inkallades till övningar. De stallades bl.a upp hos åkaren Kristian Svanborg i Skelleftehamn. Först kom Dolly och när intresset växte kom fler ackordshästar, som Smoky, Lady Fox, Rita, Desdemona och CouQuette.

Ridskoleverksamheten tog fart 1954, då Folke Nilsson blev direktör vid Rönnskärsverken, och han och makan Carin tar med sina hästar till Skelleftehamn. Carin har ett brinnande intresse och i maj 1955 bildas formellt Skellefteå Ridklubb och antas av Ridfrämjandet. Och i september 1957 startar bygget av ett ridhus vid Myrängarna. Bolidenbolaget skänkte tomten samt takbågar från det gamla anrikningsverket. I april var ridhuset klart med manege, elva stallplatser, läktare, kontor och klubbrum.

Mot slutet av sextiotalet blev det uppenbart att ridhuset i Skelleftehamn var för litet, men först 1979 fattade Skellefteå kommunstyrelse beslut om att bygga ett nytt ridhus. Detta invigdes på Hedensbyn i september 1980.

Fiskaren Gustav Adolf Hedlund (1872-1943) och hans hustru Linda Brännström var en av de första familjerna i det nya samhället Kallholmen. De bodde i en fiskarstuga vid Kurjoviken; friköpt år 1900.

Program för lokalhistoriska dagar i Skellefteå den 26-28 september 2008.

Fredag den 26/9 kl. 18-21 i Folkets Hus, biosalen

Kl. 18:00	Välkomstord av Lorentz Andersson
Kl. 18:10	Jubileumskavalkad : Sävenäs 150 år, Skellefteå hamn 100 år, Europas högsta skorsten 80 år, Skelleftehamn 75 år m.m. Inlägg av Nils Edholm (Sävenäs), Tore Sjögren (järnvägen), Stig Risberg (hamnen), Hans Ignberg (tullen), Runo Forsgren (IOGT-NTO) m.fl.
Kl. 19:10	Kvällsfika med bokbord etc. Musik: Sören Lindqvist
Kl. 19:40	Film : "Rönnskär på 30-talet" samt "Enhetsskolans födelse"
Kl. 20:15	Arbetarrörelsen i Skelleftehamn/Sävenäs Samtal mellan Sten-Arne Burman, Mona Hedlund, Marianne Lundström, Nils Edholm m.fl. Samtalsledare : Rolf Granstrand.
Kl. 21:00	Avslutning för kvällen.

Lördag den 27/9

Kl. 10:00	Rundvandring i Skelleftehamn med Pernilla Lindström från Ske-å Museum. Samling : Torget.
Kl. 11-16	Folkets Hus, Rotundan. Lokalhistorisk marknad, utställningar m.m.
Kl. 12:00	Frälsningsarméns musikkår, sopplunch
Kl. 12:20	Området kring Skellefteälvens mynning i äldre tid. Ulf Lundström.
Kl. 12:50	Om arkitekten John Åkerlund av arkitekten Karin Hultén, Umeå.
Kl. 13:30	Glimtar från Skelleftehamns idrottshistoria. Nils Edholm, Jan-Åke Sandström m.fl.
Kl. 14:00	Eftermiddagsfika. Bokbord m.m.
Kl. 14:30	Glimtar från Skelleftehamns och Sävenäs fromhetsliv. Lars-Olov Brännström, Anders Forsell, Tore Furberg, Lester Wikström
Kl. 15:15	Hamnen, järnvägen, industrin - några glimtar av Lars Widelund (hamnen), Sam Ögren (Skelleftehamns Mekaniska), Anita Andersson (Bergqvists Mekaniska) m.fl.
Kl. 16:00	Avslutning för dagen

Söndag den 28/9

kl. 11:00	Gudstänst i S:t Örjans kyrka. Tore Furberg. Därefter kyrkkaffe hos Frälsningsarmén. Medv. : Lester Wikström.

Medarrangörer : Skellefteå Hembygdsförening, Folkrörelsearkivet, Företagsarkivet, S:t Örjans församling, Frälsningsarmén, Forum Museum Rönnskär, IOGT-NTO, Rönnskärs IF, PRO, Folkets Hus, ABF, Studieförbundet Vuxenskolan, SENSUS, Boliden samt Norra Västerbotten.

Har Du varit på Företagsarkivet ?

Vi har intressant material om hundratals västerbottniska företag - deras start, verksamhet och anställda.
Kan vara till glädje för släktforskning, i samband med jubiléer eller i studiecirklar som jobbar med byaböcker m.m.
Vi har just nu två nysorterade arkiv : Mejerier i Västerbotten samt L G Larssons Lanthandel i Uttersjöbäcken.
Besök oss gärna men ring helst innan och kom överens om tidpunkt.
Öppettider : må-fre, alla förmiddagar, samt tis- och torsdagar 13-16.

Telefon : 0910 – 77 80 32
Gunilla Wikström; arkivarie och platschef

”Ung Skellefteprest på villovägar !?”

Hur kan det komma sig att en präst i Skellefteå och sen Piteå socken under åren 1620-49 bar tillnamnet Hossius - ett namn som för övrigt inte är känt i Sverige och närmast förknippas med den polske kardinalen Stanislaus Hosius (1504-1579)? Och hur kan det komma sig att man vid utgrävningen av Arvidsjaurs kyrkstad 1967 alldeles invid bergmästaren Lybeckers sigillstamp fann en silverring, som sannolikt emanerar från en katolsk munkorden, bernhardinerna eller i dagligt tal gråmunkarna ?

Lester Wikström, präst och religionshistoriker, numera bosatt i Uppsala men med stadiga rötter i Skelleftebygden, har funderat kring dessa frågeställningar och gått till källorna och där funnit ett möjligt samband. Och resultatet är förbluffande ....

För snart 50 år sedan läste jag i Leonard Bygdéns bok Hernösands Stifts Herdaminne, III, 1925, om en präst i Skellefteå, Johannes Hossius, som 1620-23 var andre komminister i församlingen. I samma bok kunde jag läsa att han 1623-29 innehade motsvarande tjänst i Piteå landsförsamling. Där verkade han sedan som kyrkoherde fram till sin död 1649. Bygdén skriver att Hossius var född i Ångermanland. Jag hade inte tidigare stött på namnet Hossius, varken bland präster eller lekfolk i det bottniska landskapet. Det var väl detta som fick mig att undra: vem var han egentligen?

Bygdén, som var överbibiliotekare vid Uppsala universitetsbibliotek, är känd som en ytterst pålitlig forskare. Han måste ju ha haft skäl för att skriva att Hossius var från Ångermanland. Alltså gick jag upp till universitetsbiblioteket och bad att få se hur denne präst skrev sitt namn när han började vid universitetet. I en maskinskriven avskrift av Uppsala Universitets matrikel hittade jag bland tio andra studenter som skriver in sig den 16 november 1609 också Johannes Johannis Angermannus.

Men då var väl saken klar? Nja, inte riktigt. När började han kalla sig Hossius? Det namnet fanns inte i inskrivningsboken. Då gick jag till en annan bok: “Norrlänningar, inskrifne i universitets album 1595-1645”. Där kunde jag läsa under år 1609: “Johannes Johannis /Hossius/, Angerm. Kommin. i Skelleteå 1620. Kyrkoh. i Piteå. Död 1649. Under studenttiden deltog H. såsom aktör i de Messeniska skådespelen.” Det var ju tydligt att dessa notiser förts in efter 1649. (Varje nation hade sin krönikör som allt efterhand förde in uppgifter om landsmännen).

Nu visade det sig att listan över inskrivna år 1609 inte var originalet. Ur en monter på Gustavianum kunde originalet plockas fram. Där kunde jag läsa: Johes Johis Angermannus. Alltså: Johannes Johannisson Angermannus.

Aktör i de Messeniska skådespelen.
Nationskrönikören hade särskilt fäst sig

Kardinal Stanislaus Hosius enligt ett samtida träsnitt.
Foto i Brockhaus, Die Enzyklopädie, 1996.

vid att Hossius deltagit i de Messeniska skådespelen. Johannes Messenius (född 1579/80) hade gått i skola i Vadstena. När katolsk gudstjänst genom ett riksdagsbeslut i Söderköping 1595 förbjöds sökte sig en del elever till jesuitseminariet i Braunsberg (pol. Braniewo) i Ostpreussen. Skolan kallades Lyceum Hosianum efter grundaren Stanislaus Hosius (pol. Hozjusz) och var ett led i den katolska motreformationen. Elever vid detta seminarium avlade det katolska troslöftet men måste inte ingå i jesuitorden. I Magnus Nymans avhandling Förlorarnas historia (2002) finns på sid. 239 en bild som visar en sida ur mariakongretionens medlemsförteckning i Braunsbergs jesuitkollegium. Joannes Bureus och Joannes Messenius återfinns på andra och tredje raden. På raden under kan man läsa namnet Hosius. - Under 30-åriga kriget gav Gustav II Adolf order om att biblioteket i Braunsberg skulle betraktas som krigsbyte och föras över till universitetsbiblioteket i Uppsala, där det fortfarande förvaras. I en förteckningen från år 1598 finner vi bl a eleverna Raphael och Nikolaus Hos. (Hos var en kortform för Hossius).

Messenius tillträdde 1609 en professur vid det nyupprättade universitetet i Uppsala. Han blev känd som en skicklig pedagog, bland annat aktiverade han studenterna genom att låta dem agera i dramer som han själv skrivit. 1611 uppförde studenterna dramat Disa för att ge bakgrunden till Distingsmarknaden i Uppsala. Nästa år uppfördes dramat Signhild på Stockholms slott vid bröllopet för hertig Johan av Östergötland och dennes kusin Maria Elisabet. Vid båda tillfällena var Johannes Hossius med bland aktörerna. Hossius synes ha haft goda kontakter med hovet.

Messenius blev 1614 assessor vid Svea hovrätt men bara ett par år senare dömd till döden för landsförräderi och katolska sympatier. Han benådades och dömdes till livstids fängelse på Kajaneborg i norra Finland. Frigiven blev han först 1635 men dog ett år senare. För att visa sin trohet mot Karl IX författade han en våldsam skrift mot jesuiterna och försäkrade att han avsagt sig alla katolska villfarelser. Men det hjälpte föga.

Gynnaren Andreas Bureus (Anders Bure)
Bygdén uppger att Hossius år 1611 skrev ett nyårskväde på latin till sin gynnare Andreas Bureus (1571-1646), adlad 1624 till Anders Bure. När riksarkivet upprättades 1618 blev Bureus kartograf. Redan 1603 hade han ritat en karta över Norden. Ofta avbildad är hans karta från 1611 över norra Sverige, Lappland och Finland. Mindre känd men långt mera betydelsefull är den Norden-karta som förelåg 1628 lagom till Gustav II Adolfs avresa med den svenska hären för att börja kriget mot Polen. Kungen önskade att få kartan spridd till ledande personer i Europa, bland annat den tysk-romerske kejsaren i Wien. 1634 deltog Bureus i den beskickning till Ryssland som skulle meddela drottning Kristinas trontillträde och förhandla om handelseförbindelser med Persien och Ryssland. Kartan från 1628 visar den storpolitiska betydelse Sverige tillmätte Östersjöprovinserna. (Källa: Ulla Ehrensvärds bok Nordiska kartans historia, Helsingfors 2006.)

Andreas Bureus (Anders Bure) var nära släkt med den Zacharias Olausson f. 1583, som varit inskriven i jesuitkollegiet i Olmütz (tjeck. Olomouc). Efter magisterexamen 1615 i Graz i Österrike blev han konrektor i Gävle och borgare i Södertälje. År 1624 blev Zacharias dömd till döden för att vara kryptokatolik och avrättad på Stockholms torg (Bygdén II, s. 320).

Namnet Hossius får sin förklaring när man ser släkten Hossius vapen, här på kardinal Stanislaus sköld – ett byxben. Runt skölden står Cardinales Varmensis Hosjus. Foto: Acta historica res gestas Polonie, illustrantia 1879.

Hossius till Skellefteå och Piteå

Det var alltså i denna turbulenta tid som Johannes Hossius kom till Skellefteå (1620-23) och Piteå (1623-49). I Piteå gifter han sig med Margareta Rhen (d 1669), dotter till företrädaren som kyrkoherde Nicolaus Andrae Rhen (1557-1622), som var son till den förmögne birkarlen och prästen Andreas Nicolai (d 1600) i Hampnen i Öjebyn, Piteå.

Vid företrädarens död 1628 förordnades Hossius att sköta "lappskolan". Denna skola hade tillkommit 1617 som ett uppdrag av Gustaf II Adolf till kyrkoherden i Piteå. I Piteå prästgård skulle sex "lappynglingar" årligen åtnjuta instruktion i bokliga konster och erhålla föda och kläder till sin nödtorft. För detta fick prosten behålla tiondespannmålen från Piteå socken. Meningen var att en del av dessa pojkar skulle fortbildas till präster. 1628 var det dock bara tre pojkar kvar. Tre år senare flyttades skolan till Lycksele och blev känd som Skytteanska skolan.

Enligt Bygdén (a a, III, s 68) stod prästfamiljen i Piteå en tid i affärsförbindelse med Johannes Messenius. Bygdén skriver att det i den "Underwisning för mina eländiga barn", som Messenius skrev 1626 under sin fångenskap på Kajaneborg, förekommer en anteckning: "Herr Nils i Pijta är mig skyldig till 42 daler för några t:r miöl, them hans son Anders af mig bekom åhr 1615..." (Herr Nils, dvs Nicol. Andr. Rhen; sonen Anders, dvs Anders Nilsson, handelsman i Stockholm). Denna gamla kontakt mellan familjen Rhen och Messenius kan vara en av anledningarna till att Hossius sökte sig till Piteå. "Det är ock bekant", skriver Bygdén (a.a. s. 68), "att när Messenius år 1635 befriades ur sitt fängelse, fick han tillstånd att såsom vistelseort välja mellan Piteå och Uleåborg, ehuru han föredrog sistnämnda stad, där han ock ett år senare afled".

Klagomål från rektor

Till "ungdomens lära och upptuktelse" hade Kungl Majt 1627 beslutat upprätta en skola i Piteå stad. Staden hade grundats 1621. Skolans rektor mag. Thomas Jacobi Rozelius rapporterar i oktober 1627 till Uppsala domkapitel om "pastoris i Piteå stora oskicklighet och förargerliga lefverne, särdeles med dryckenskap". Lule-prosten Anders Canuti fick i uppdrag att undersöka hur det låg till. Uppsala domkapitel beslöt 1643 "att alldenstund så många bedja för denne (dominus) Hossius, blev det som det förr var, särdeles och emedan han så högt hafver förpliktat sig och utlovat bättring".

Bakom detta beslut och denna vilja att tyda allt till det bästa stod sannolikt ärkebiskopen Laurentius Paulinus Gothus (1565-1646), som en gång prästvigt Hossius. Prästvigningen måste ha skett före år 1620. Det hade redan då framkommit att Hossius varit tveksam inför det prästerliga kallet. "Han föregaf sig nämligen vilja resa ut och sade sig hafva slagit sig till studium theologicum och wille ändteligen vara präst först och wände intet igen förrän det skedde. När nu detta war gjordt, reste han norråt och mässade i hvar socken, och när han kom till Pitha giftade han sig och blef där kvar" (Bygdén a.a. s. 68).

Bland köpmän och bergsmän

I likhet med stadens borgare idkade Hossius viss köpenskap. Bland kyrkans inkomster under åren 1630-31 är uppfört: "Her Johan Kiörkioherden af sin skutha än gifuit pgr 2 daler" (enl. Bygdén III, sid. 70). Än mer givande skulle det bli sedan lappmannen Peder Olofsson och pärlsökaren Jöns Persson 1634 nära gränsen mot Norge upptäckt silvermalm i Nasafjäll norr om Arvidsjaur, som då hörde till Piteå lappmark. Bergmästare vid gruvan blev 1637 Hans Philip Lybecker (1608-1671) från Tyskland, född i Velden (Verden), ett område som redan på 1560-talet tagit emot

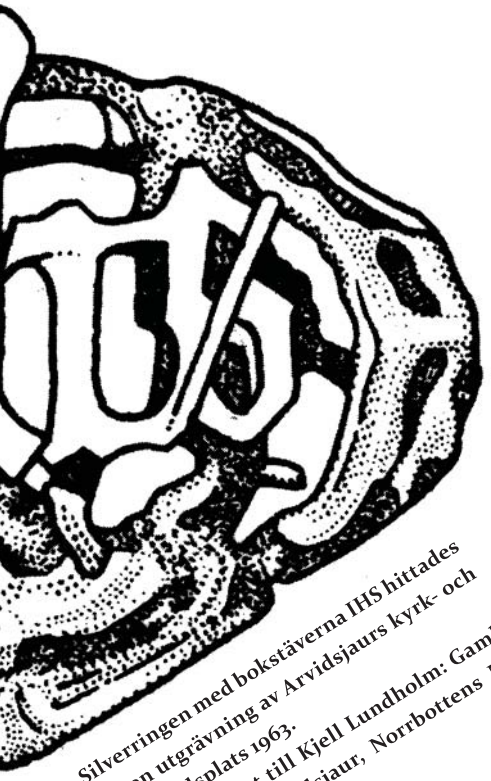

Silverringen med bokstäverna IHS hittades vid en utgrävning av Arvidsjaurs kyrk- och marknadsplats 1963.
Foto: omslaget till Kjell Lundholm: Gamla kyrkplatsen Arvidsjaur, Norrbottens Museum, 1968.

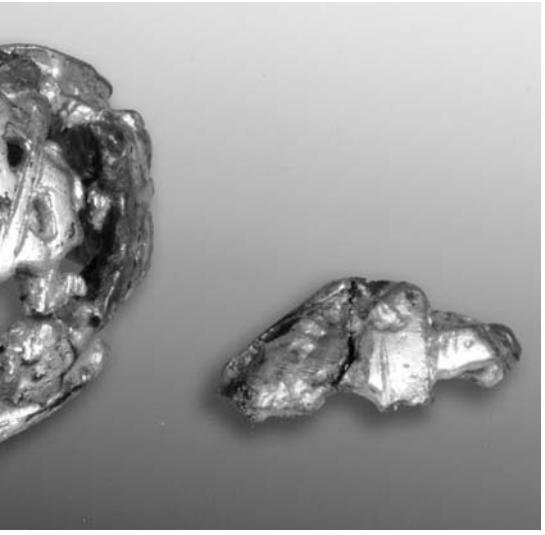

Samma ring 2008: ringen har vittrat sönder, en bit har lossnat.
Foto: Norrbottens Museum, Göran Dahlin.

den lutherska reformationen. Det var efter ett kort mellanspel vid Garpenbergs bruk som han skickades till Lappland för att undersöka förutsättningarna för gruvdrift vid Nasafjäll. 1636 och 1637 kunde den första malmen brytas. Den fördes ned till hyttan påföjande vinter. I boken Nasafjäll (1923) har Janrik Bromé antecknat namnen på de privata bergsmän som blev intressenter och nämner bland andra "Herr Johan" /Hossius/, pastor i Piteå. Av dessa 20 bergsmän bröts under 1638 39 tunnor och 4 fjärdingar ren malm, som betalades efter 6 dlr pr tunna 237 dlr smt.

År 1639 deltog endast nio privatpersoner i malmbrytningen. Sedan villkoren för bergsmännen förbättrats utökades deras antal och de kunde indelas i bolag eller rotar. Bland de nytillkomna bergsmännen finner vi rektorn vid Piteå trivialskola Thomas Roselius. Däremot har jag inte funnit att Hossius deltog i de följande bolagsstämmorna. Möjligen kan han ha gjort det genom ombud. Bolagsstämmorna hölls i samband med marknaden den 24 januari, "S. Paule dag". Tidpunkten var väl vald med tanke på att de flesta från kustlandet nog kom åkande på snön i renraider.

Marknaden är ett utmärkt tillfälle för Lybecker att lära känna bergsmännen. Kanske bjuder han in Hossius till sitt hus, familjenamnet var ju tyskt. Hur samtalet förlöpte vet vi inte. Det enda vi vet är att år 1967, när utgrävningar pågick i Arvidsjaur på den gamla marknads- och kyrkplatsen, hittade man Lybeckers sigillstamp i jorden. En meter därifrån hittade man en silverring med monogrammet I H S. Vid utgrävningarna 1993 hittade man 70 meter längre bort vid sidan av vägen en silverring som visade Jesus på korset, sannolikt omgiven av Maria, Jesu moder och Johannes, den lärljunge som Jesus älskade (Joh. 21:7).

Kanske visade Lybecker sin sigillstamp. När Hossius räcker fram sin hand för att titta närmare på stampen upptäcker Lybecker att Hossius bär en ring som han tror sig känna igen. Vid utgrävningen 1967 då silverringen hittades, tycks man inte ha observerat att det på ringens övre kant finns ett ansikte med något som påminner om en biskopsmössa (mitra). Strax nedanför ser man ett svärd. Motivet kan leda tankarna till vandrarpredikanten Bernhard från Siena, ibland kallad Italiens apostel. Han levde mellan 1389 och 1444. Liksom Franciskus av Assissi kom Bernhard från en förmögen familj. Han var ungefär sjutton år gammal när han började arbeta på sjukhus, bland annat med spetälska. Han drabbades själv av sjukdomen men kunde ändå fortsätta sitt arbete.

Bernhard predikade mot tidens laster, politiska stridigheter, spel om pengar, ocker och liknande. På en stor tavla skrev han bokstäverna I H S (de grekiska bokstäverna för namnet Jesus), omgivet av strålar. Åhörarna fick i uppdrag att kopiera bokstäverna. Tre gånger blev han erbjuden att bli biskop. Varje gång avböjde han. Kanske var det detta som svärdet vid hans fötter skulle påminna om.

Bernhardinerna kallades tiggarmunkar eller gråmunkar (eng. Friar Minor). De gick klädda i vanliga vardagliga kläder. När de började missionera skulle det ske utan kostnader. Redan på 1270-talet hade franciskanermunkarna etablerat sig i Stockholm på Riddarholmen, som senare fick namnet Gråmunkeholmen. Bland annat tog de hand om dem som drabbats av pesten.

Om mitt antagande är riktigt, att Johannes Hossius med denna ring på fingret visade att han sympatiserade med gråmunkarna och därmed franciskanerna, är riktigt kan vi förstå hur han slitits mellan olika löften och framtidsmål.

En förgylld silverring som hittades utgrävningarna 1967 visar sannolikt Jesus på korset med Jesu moder Maria och Johannes "den lärjunge som Jesus älskade" på var sin sida. Foto: Norrbottens Museum, Göran Dahlin.

Kanske var det namn som Munkviken, Munksund och Gråträsk som fick honom att söka sig norrut.

Men vad var det som fick honom att ta till starka drycker? Kan han ha burit på hemligheter om sitt tidigare liv? Två av hans vänner hade blivit dömda till döden för att ha varit kryptokatoliker, den ene hade visserligen blivit benådad men den andre blev avrättad på torget i Stockholm. Kanske var det så att Johannes Hossius visserligen inte avlagt jesuitlöftet men väl ett löfte att hålla sig till den katolska kyrkan och dess lära? Hade samtalet med Lybecker på marknaden i Arvidsjaur slutat med ett praktgräl?

Vem var han då, denne Johannes Johannis Hossius?

På första sidan i denna uppsats nämner jag Stanislaw Hosius, född i Krakow 1504 och död 1579, kardinal och ledare för motreformationen. Kanske borde jag titta närmare på denna släkten, tänkte jag. I Anton Eichhorns digra bok "Der ermländische Bischof und Cardinal Stanislaus Hosius" (Mainz 1854-55) får jag veta att kardinalens föräldrar var tyskar. De hette Ulrich och Anna Hosius, efternamnet skrivet med ett, ibland två "s", ibland förkortat till Hos. I början av 1500-talet hade de utvandrat från grevskapet Baden i sydöstra Tyskland till Krakow, som var Polens politiska, kulturella och andliga center. (Mest känd bland biskoparna i Krakow är Karol Wojtyla som 1978 blev påven Johannes Paulus II.)

Fadern Ulrich Hosius lärde tidigt känna den polske kungen Sigismund (pol. Zygmunt). Denne levde 1467-1546 och var gift med en syster till Katarina Jagellonica, Johan III:s gemål. Makarna Hosius fick sex flickor och tre pojkar. Johan tycks ha varit äldst, Stanislaw yngst, däremellan en Ulrich.

Stanislaw föddes i Krakow 1504. Femton år gammal behärskade han tyska, polska och latin. Sin första examen tog han vid universitetet i Krakow och blev tidigt medhjälpare till biskopen. Efter fortsatta studier vid universiteten i Padua och Bo-

logna fick han sin doktorsgrad. Han blev biskop i Ermland år 1551. Av påven Paulus IV kallades han att leda Tridentinska mötet, som pågick 1545-63. År 1561 får han titeln kardinal. Han införde 1568 jesuitorden i Polen. Det skedde bl. a. i Braunsberg (pol. Braniewo) i Ostpreussen. Ett av hans mål var att återvinna Sverige för den katolska läran.

Som hertig av Finland hade Johan (III) 1562 rest till Polen och gift sig med Katarina Jagellonica, en katolsk prinsessa, dotter till Sigismund I och syster till Sigismund II av Polen. Som straff för detta giftermål mot Erik IV:s vilja blev Johan dömd till döden men benådades och fick först bo på Åbo slott men sedan i fyra år som fånge på Gripsholms slott. Vid hovet fanns katolska präster. Med "Röda boken" 1576 hade Johan försökt jämka samman romerskt och evangeliskt i gudstjänsterna men detta stötte på motstånd bland annat från den s k Norrlandsortodoxien.

Uppsala universitet upplöstes. En protestantisk högskola inrättades på Riddarholmen /Gråmunkeholmen. Jesuiterna blev 1580 tvungna att lämna holmen.

Johan avled 1592. Enligt tronföljdsordningen skulle kronan ha ärvts av Sigismund, som redan var kung i Polen. Detta motsatte sig hertig Karl och en stor del av prästerna. Vid Uppsala möte 1593 fattades ett beslut, som samtliga präster i Svenska kyrkan undertecknade, om "Then Christeliga Troos Bekännelse, hwilka Guds försambling uthi Sweriges Rijke almänneliga trodt och bekändt hafwer". Uppsala universitet återupprättades. Rektor blev professorn från högskolan på Gråmunkeholmen Laurentius Paulinus Gothus. Som biskop i Strängnäs 1609-37 hade han prästvigt Hossius och som ärkebiskop, 77 år gammal, visiterat dennes församling i Piteå.

Hossius – vad betyder namnet och vad symboliserar det?

Det tyska ordet Hose betyder byxa, benkläder. Ännu på 1500-talet användes det i Sverige för strumpa och benkläder men också i överförd betydelse och betecknar då "en som är resklar". När jag i en bok från Vatikanen fick se en bild av kardinal Hosius, lade jag märke till det "byxben" han har på vapenskölden och började ana att jag kanske ändå var inne på rätt spår när jag ville ha ett svar på frågan: Vem var han då, Johannes Johannis Hossius? Jo, en som ständigt måste vara beredd till uppbrott. Kanske just därför en av släkten Hossius?

När han skrev att han var "angermannus" (ångermanlänning) kanske det var för att det var dit han längtade, till det gråmunkarnas forna missionsområde? I en lista över nordiska studenter vid utländska katolska universitet (t ex i Olomouc och Braunsberg) under den aktuella tiden återfinnes i Olomouc en Joannes Medelpadius Norlandensis. Jag håller det inte för osannolikt att det är samma person som när han kommer till Uppsala presenterar sig som ångermanlänning. Bland sina gynnare nämner han som vi ovan sett bl a kartografen m m Andreas Bureus, som var född i Säbrå och son till kyrkoherden i Luleå Engelbertus Laurentii och Eliasabet Andersdotter, dotter till prosten i Skellefteå Andreas Olai. En broder till Andreas Bureus var Laurentius Bureus (d.ä.), kyrkoherde på Gråmunkeholmen 1573-1612. Kanske var Andreas Bureus och Johannes Hossius studiekamrater?

Uppsala 2008-07-16
© Lester Wikström
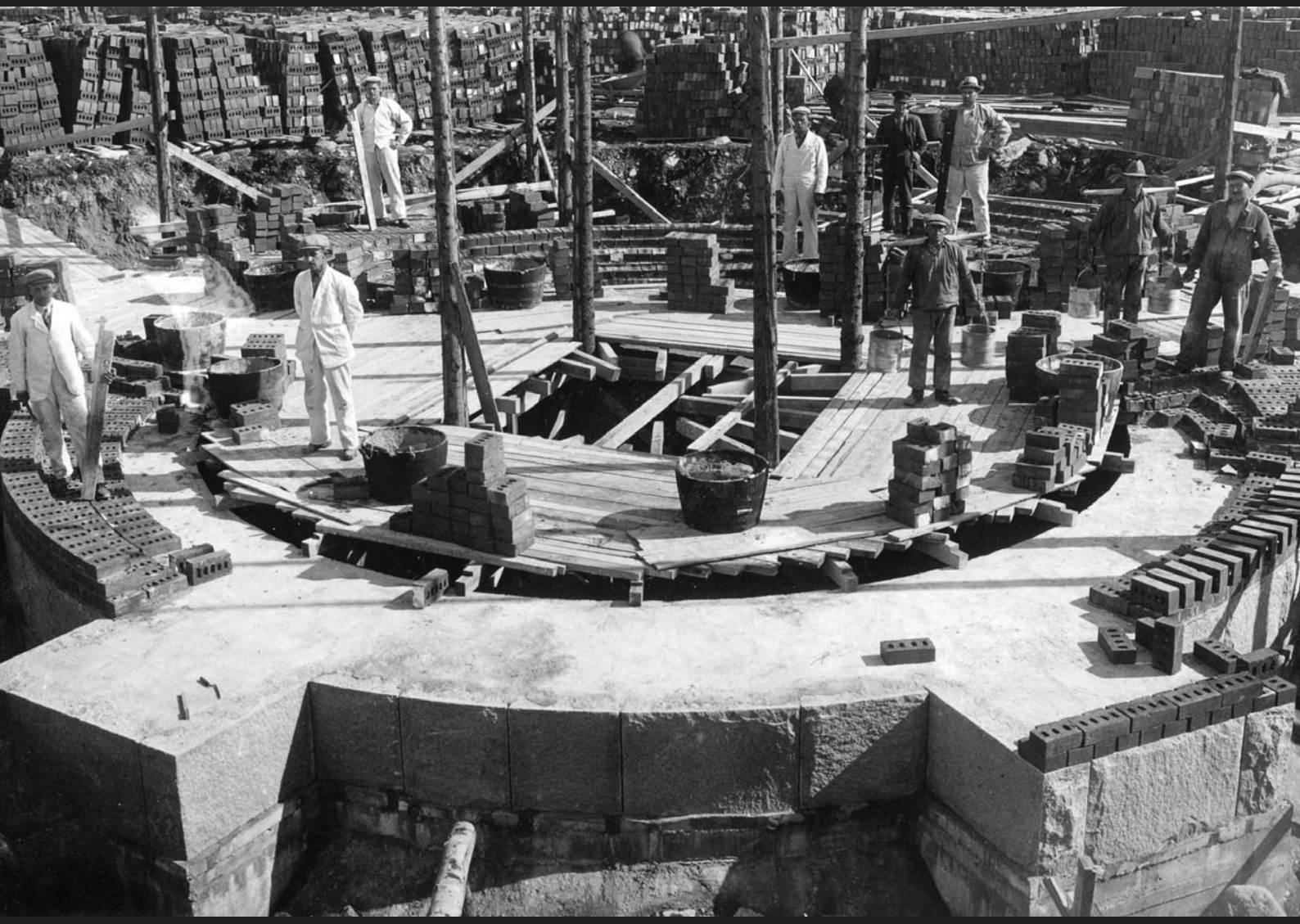
Ett senmedeltida silvermynt som hittades vid utgrävningarna 1967. Foto: Norrbottens Museum, Göran Dahlin.